

**Беларускі і беларусы на прымусовых работах у нямецкім райху падчас
Другой сусветнай вайны:
да пытання нацысцкай катэгорыі “остарбайтар”**

Колькі было савецкіх грамадзянскіх рабочых у райху і колькі з іх з Беларусі?

За перыяд з 1939 па 1945 гг. на патрэбы германскай ваеннай эканомікі працавала 8 млн 435 тыс. грамадзянскіх замежных рабочых, большасць з іх складалі савецкія грамадзяне¹. Па стану на канец верасня 1944 г. у райх было адпраўлена 2 млн. 461 тыс. 163 савецкіх грамадзян, 49,3 % складалі жанчыны². Пад канец вайны налічвалася ўжо амаль 3 млн. савецкіх рабочых³. Дык колькі з іх былі з Беларусі?

Па пытанню колькасці беларускіх прымусовых рабочых у райху сустракаюцца розныя дадзеныя. Па звестках СНК БССР а “колькасці грамадзянскага насельніцтва, выгнанага ў перыяд акупацыі і вярнуўшыхся на радзіму па стану на 30 лістапада 1945 г.”, прыведзены наступныя статыстычныя дадзеныя: 237 947 жанчын і 161 427 мужчын⁴. Такім чынам, была зроблена выснова, што з акупаванай Беларусі было выгнана 399 374 чалавек. Але пры гэтым у гэты падлік не ўвашлі тыя, хто вяртаўся пазней за лістапад 1945 г. і, што даволі важна, малыя дзеці. Але, нават згодна з гэтымі звесткамі, беларускія дзяўчаты і жанчыны складалі каля 60 %, большую палову беларускіх “остарбайтараў”.

Расійскі даследчык Павел Палян, зыходзячы з абагульненых дадзеных грамадзянскай камісіі па ўліку ахвяр злачынстваў немцаў на тэрыторыі СССР ад 1 сакавіка 1946 г., прыводзіць іншую лічбу: 373 698 чалавек⁵. У сваёй

---

¹ Табл. “нямецкія і замежныя грамадзянскія рабочыя на працавыкарыстанні ў рэйху” Niethammer, Lutz. Von der Zwangsarbeit im Dritten Reich zur Stiftung “Erinnerung, Verantwortung und Zukunft” // “Gemeinsame Verantwortung und moralische Pflicht” Abschlussbericht zu den Auszahlungsprogrammen der Stiftung “Erinnerung, Verantwortung und Zukunft”. Göttingen, 2007. S.25.

² Там жа.

³ Герберт У. Принудительные работы в Германии. Советские гражданские рабочие и военнопленные 1941-45гг. // Тяжёлые слова: Судьбы восточных рабочих. СПб., 2000. - С. 7.

⁴ Белорусские остарбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941-1944): Документы и материалы. В 2 кн. Кн.2(1943-1944). Мінск, 1997. - С.381.

⁵ Полян П.М. Жертвы двух диктатур. Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине.-2-е изд., М., 2002. – С. 737.

гістарыяграфічнай манаграфіі беларускі гісторык Сяргей Новікаў звяртае ўвагу на падлікі нямецкага навукоўца Хрысціяна Герлаха. Герлах дае наступную лічбу дэпартаваных з Беларусі грамадзянскіх рабочых: 386 082 чал. Адментна, што сам Новікаў прытрымліваецца думкі, што агульная колькасць беларускіх “остарбайтараў” складае 400 000 чал⁶.

Менавіта гэта лічба стала ўжываецца ў беларускай гістарыяграфіі. Напрыклад, падручнік па гісторыі Другой сусветнай вайны ў кантэксце Вялікай айчыннай вайны ў дачыненні да нацысцкай палітыкі выгану беларускага насельніцтва на прымусовыя работы ў германскі райх прыводзіць лічбу 400 000⁷.

Катэгорыя “остарбайтары” ў нацысцкай іерархіі замежных рабочых

Згодна з нацысцкай расавай тэорыяй, прадстаўнікі ўсходнеславянскіх народаў, такія як беларусы, украінцы і рускія, лічыліся прадстаўнікамі “ніжэйшай расы” і мусілі працаваць на карысць “пануючай нямецкай нацыі”. Зыходзячы з распараджэння савета міністраў па абароне райха аб умовах працавыкарыстання ўсходніх рабочых ад 30 чэрвеня 1942 г., такой рабочай сілай “з’яўляліся работнікі не нямецкай нацыянальнасці, якія былі мабілізаваны з райхскамісарыята Украіна, генеральнай акругі Беларусь ці абласцей, прылягаючых з усходу да гэтых тэрыторый ці да былых свабодных дзяржаў Латвія, Эстонія, і якія, пасля прыходу вермахта, дастаўлены ў райх, уключна з пратэктаратамі Багемія і Маравія, і тут працавыкарыстоўваюцца”⁸.

Цікава, што, напрыклад, упраўленне паліцыі бяспекі акругі Вісбадэн у сваім цыркуляры ад 12 жніўня 1942 г. наступным чынам удакладняла катэгорыю “остарбайтар”: “гэта тая працоўная сіла, якая на 22.06.1941 г. пражывала на былой савецка-рускай тэрыторыі, выключаючы былыя дзяржавы (Літву, Латвію і Эстонію, акругу Беласток і Львоў), і з названага часу дастаўлена, ці яшчэ будзе дастаўлена на работы ў райх. Для гэтай

---

⁶ Новікаў С.Я. Беларусь у кантэксце германскай гістарыяграфіі гісторыі другой сусветнай вайны. Мінск, 2004 – С. 183-187.

⁷ Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны): учебное пособие для вузов / Под ред. А.А. Ковалени, Н.С. Сташкевича и др. Минск, 2005. – С. 117.

⁸ Белорусские остарбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941-1944): Документы и материалы. В 2 кн. Кн.1(1941-1942). Минск, 1997. – С. 144, пар. Руггенталер П. НС – иерархия иностранной рабочей силы на «расовой» основе // “Ostarbeiter“- “Остарбайтеры”. Принудительный труд белорусского населения в Австрии. Документы и материалы. Грац - Минск, 2003.- С. 37.

рабочай сілы выкарыстоўваць выключна назвы остарбайтар і остарбайтарка. Дадатковыя нацыянальныя назвы не дазваляюцца”⁹.

Такія ўдакладненні ўказваюць на тое, што нацысцкая катэгорыя “остарбайтар” і дыскрымінацыя, на першы погляд, па нацыянальных прыкметах, на практыцы часта мела за аснову не расу, а месца пражывання. Рашаючым было, з якой тэрыторыі быў выгнаны прымусовы работнік. Так, згодна з прадпісаннямі зямельнай і галоўнай службы па харчаванню Гамбурга па рацыёну “остарбайтараў” і ваеннапалонных адзначаецца: “да остарбайтараў належаць работнікі з тэрыторый, што раней належалі Савецкаму саюзу, таксама ўкраінцы, але не літоўцы, латышы і эстонцы, бо яны атрымліваюць харчовы рацыён, прадугледжаны для немецкіх рабочых. Рабочыя з дыскрыта Лемберг згодна з дырэктывай ад 6.10.1942 г. атрымліваюць рацыён ваеннапалонных і остарбайтараў, але згодна з папраўкай ад 2.02.1943 г. не ўваходзяць у катэгорыю остарбайтар...што датычыцца дадатковых харчоў, то яны іх не атрымліваюць не з прычыны таго, што яны остарбайтары, а па прычыне, што яны палякі”¹⁰.

Нягледзячы на тое, што і палякі, і “остарбайтары” займалі ніжэйшую прыступку ў іерархіі замежных рабочых у райху, тым не менш, шматлікія прадпісанні педантычна прадугледжвалі яшчэ большую дыскрымінацыю “остарбайтараў”. Калі для “остарбайтараў” дадатковы рацыён ў выглядзе яблык, арэхаў, салодкага быў цалкам выключаны, то палякі абмежавана, але часам маглі яго атрымаць¹¹. Пры спробе ўцэкаў “остарбайтара” ахове было дазволена страляць без папярэджвання. Абавязковым была нашэнне апазнавальнага знаку ў выглядзе чатырохкутніка на блакітным фоне з белым надпісам “Ост”. Свабоднае перамяшчэнне забаранялася. На прадпрыемстве і ў вольны час “остарбайтары” павінны былі знаходзіцца пад аховай. На іх распаўсюджвалася і дзейнасць каменданцкага часа: з 1 красавіка па 30 верасня з 21-й да 5-й гадзіны раніцы, у сельскай мясцовасці – з 22-й да 4-й гадзны; а з 1 кастрычніка па 31 сакавіка з 20-й да 6 гадзіны, калі было дазволена знаходзіцца толькі ў лагэрных бараках, ці па месцу пражывання.

---

⁹ ⁹ Белорусские остарбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941-1944): Документы и материалы. В 2 кн. Кн.2(1943-1944). Мінск, 1997. - С.187.

¹⁰ Staatsarchiv Hamburg (далее StaHH), 377-10 Behörde für Ernährung und Landwirtschaft I A b VIII 4 d. An das Landes -und Haupternährungsamt Hamburg z.Hd.v. Herrn Abteilungsleiter Goldhagen am 15. März 1944.

¹¹ StaHH, 377-10 Behörde für Ernährung und Landwirtschaft I A b VIII 4 d. A n das Landes -und Haupternährungsamt Hamburg z.Hd.v. Herrn Abteilungsleiter Goldhagen am 15. März 1944.

Транспартнымі сродкамі карыстацца забаранялася. Наведванне мерапрыемстваў культурнага, царкоўнага, забаўляльнага характара ці мерапрыемстваў, падрыхтаваных для нямецкага насельніцтва, ці замежных рабочых іншых нацыянальнасцей таксама падпадала пад забарону.

Кантакты паміж нямецкім насельніцтвам і “остарбайтарамі” павінны былі быць мінімальнымі, нават падчас працоўнай паўзы “остарбайтараў” прадпісвалася ізаляваць ад іншых рабочых. Любое таварыскае абыходжанне з “остарбайтарамі” з боку немцаў ці работнікаў іншых нацыянальнасцей было строга забаронена. За непадпарадкаванне прадпісанням быў уведзены штраф у памеры 150 райхсмарак. У выпадку не выплаты, “остарбайтара” чакала турэмнае пакаранне да трох тыдняў¹².

Акрамя таго, “жорсткім парушэннем здоровага народнага пачуцця” бачылася нацысцкім ідэолагам не толькі магчымыя грамадскія, сяброўскія стасункі паміж “остарбайтарамі” і нямецкім насельніцтвам, але і сэксуальныя адносіны. Для “остарбайтара” гэта азначала смяротнае пакаранне, для нямецкай жанчыны – адпраўка ў канцэнтрацыйны лагер¹³. Сітуацыя ў якой бацькам дзіця быў немец, а матуля - усходняя работніца вырашалася згодна з палітыкай анямечвання.

Такім чынам, нацысцкая палітыка ў дачыненні да “остарбайтараў” вызначалася не толькі беспраўным станам мільёнаў савецкіх грамадзян падчас прымусовых работ на патрэбы райха, але і дыскрымінацыймі законамі на “расавых тэорый” нацыянал-сацыялістаў.

Падрыхтавана для архіва Вуснай гісторыі Беларусі ў студзені 2015 г.

---

¹² Staatsarchiv Glückstadt, Stadtverwaltung Nr.2061: Amtsblatt der Regierung in Schleswig. Ausgegeben in Schleswig, am 17.Juli 1943. Polizeiverordnung über die Lebensführung der zivilen Arbeitskräfte aus dem altsowjetrussischen Gebiet (Ostarbeiter) vom 10.Juli 1943.

¹³ Merkblatt über die Behandlung der eingesetzten ausländischen Arbeitskräfte. Das Geheimnis der Versöhnung heißt Erinnerung. Zwangsarbeiter und Kriegsgefangene im „Dritten Reich“. Eine Ausstellung der Körber-Stiftung. Hamburg, 1986. - S.29.